

Darija Damjanović
(*Katolički bogoslovni fakultet, Đakovo*)

O RANOKRŠĆANSKOJ PASIJI ČETVORICE OKRUNJENIH (*PASSIO SS. QUATTUOR CORONATORUM*)

UDK 272(398)(091)

Pregledni rad

Primljeno: 20. ožujka 2009.

Pod imenom *Quattuor Coronati* ili *Četvorica Okrunjenih* (*Četvorica Ovjenčanih*) krije se spoj dviju različitih skupina mučeničkih svetaca iz ranog doba kršćanstva. Otkada je pred kraj 19. stoljeća Wattenbach objavio tri kodeksa s tekstom legende, interes za rješavanje brojnih pitanja koja ona pokreće ne jenjava sve do danas. Taj "povijesni roman" životopis je petorice klesara iz jednog panonskog kamenoloma, čijem se kultu pridodaju i anonimni rimski mučenici. Brojni izvori od kasne antike do srednjeg vijeka spominju tu grupu mučenika. Bez obzira na brojna nastojanja hagiografa, povjesničara i arheologa, mnogi problemi vezani uz ovu legendu ostali su neriješeni.

Ključne riječi: *Quattuor Coronati*, *Četvorica Okrunjenih*, legenda, panonski klesari, rimski kornikulariji, mučenički kult, *Sirmium*, *Quinque ecclesiae*, Gebel Dokhan.

Pasija *Četvorice Ovjenčanih* hagiografska je legenda u kojoj se povezuju dvije skupine mučenika: pet panonskih kamenorezaca (Klaudije, Kastorije, Simforije i Nikostrat, te kasnije dodan Simplicije) i četiri rimska kornikularija (koji su prvotno bili anonimni, ali su im kasnije dodana imena te su se mogli zvati Sekund, Severin, Karpofor i Viktor). U liturgijskom kalendaru, pa tako i u novom *Martirologium Romanorum* iz 2004., slave se *VI idus novembris* ili 8. studenoga. Obje skupine mučenika opisane u legendi stradale su u vrijeme Dioklecijanovih progona, istoga datuma i zbog istog razloga (nepoštivanja boga Eskulapija). Budući da se mogu razlikovati dva dijela pasije, onaj drugi, od § 21 nadalje, poznat još kao "rimska pasija",¹ vjerojatno je dodan u vrijeme stapanja kulta dviju mučeničkih skupina u jedan jedinstveni kult. U najstarijem kodeksu legende (*Codex Bibliothecae Nationalis Parisiensis Lat. 10682*), iz

¹ G. B. De ROSSI, *I Santi Quattro Coronati e la loro chiesa sul Celio*, *Bullettino di archeologia cristiana* IV (1879), 45-90, 47-48; A. AMORE, *I Santi Quattro Coronati*, *Antoniano* XL (1965), 177-243, 196; D. SIMONYI, *Sull'origini del toponimo Quinque ecclesiae*, *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1-2/8 (1960), 165-184, 166-167.

VIII. stoljeća, na samom završetku stoji potpis i zanimanje autora koji je sastavio tekst: *Censuali a gleba actuarius nomine Porphyreus*.

Legenda o panonskim klesarima opširna je i slobodno oblikovana. Vjerojatno je nastala iz službenih zapisa koji su prerađeni do neprepoznatljivosti i obiluje *locis communibus*,² te je Delehaye svrstava u 3. grupu akata prema historijskoj vrijednosti.³ Brojni ugledni hagiografi⁴ koji su se bavili problemima ove legende od njenog ponovnog publiciranja 1870.⁵ različitih su mišljenja o povijesnoj vrijednosti i vremenu nastanka pasije čiji se tekst sačuvao u 23 različita kodeksa⁶ nastala u razdoblju od VIII. do XIV. stoljeća. Pokušaji povijesnog istraživanja, arheološke verifikacije i hagiografske obrade teksta ostavili su, unatoč velikim nastojanjima znanstvenika, mnoge neriješene probleme.

Izvori

Ustaljeno je mišljenje da se pod nazivom *Četvorice Okrunjenih* krije mučenička skupina petorice panonskih kipara, mučenih i ubijenih oko 306. godine po naredbi cara Dioklecijan. Njihov se kult spominje u Rimu već od IV. stoljeća, a povezan je uz mjesto na Via Labicana ili uz crkvu njima posvećenu na brežuljku Celiju u Rimu. Ovo mišljenje dovedeno je u pitanje proučavanjem prvih poznatih izvora, ali i izvora kasnijeg datuma koji spominju ovu skupinu panonskih mučenika.

Prvi spomen imena mučenika, kasnije nazvanih *Quattuor Coronati*, nalazi se u *Depositio martyrum*⁷ koji za 9. studeni donosi: *V id. nov. Clementis*,⁸

² A. AMORE (1965), 210-211; R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode*, Ljubljana 1986, 118-121.; V. LALOŠEVIĆ, *Problemi vezani uz mučeničku grupu Svetih Četvorice Ovjenčanih*, Radovi zavoda za Hrvatsku povijest 38 (2006), 59-72, 60.

³ H. DELEHAYE, *Les légendes hagiographiques*, Bruxelles 1927., 105-109.; M. JARAK, *Povijest kršćanskih zajednica na tlu kontinentalne Hrvatske*, Od Nepobjedivog Sunca do Sunca Pravde, Zagreb 1995., 17-39, 27.; V. LALOŠEVIĆ, 60.

⁴ G. B. De Rossi, H. Delehaye, L. Duchense, P. F. de'Cavalieri, J.-P. Kirsch, J. Zeller, F. Bulić, N. Vulić, D. Simonyi, A. Amore, J. Guyon.

⁵ W. WATTENBACH, *Passio ss. Quattuor Coronatorum, mit archäologischen und chronologischen Bemerkung von Otto Bendorf und Max Büdinger*, Untersuchungen zur Römischen Kaisergeschichte, III, Leipzig 1870., 329-379.

⁶ Sve kodekse u kojima se nalazi *Passio ss. Quattuor Coronatorum* naveo je H. DELEHAYE u *AA.SS. Nov III*, 1910, 748-784; 750-753.

⁷ *Liber Pontificalis, Depositio Martyrum*, I (ed. L. DUCHESNE)1955., 11-12., 12. *Depositio martyrum* sastavni je dio kalendara *Catalogus Philocalus* koji je napisan između 336. i 354.g. (P. TESTINI, *Archeologia cristiana*, Bari 1980, 17-18.; Ph. PERGOLA, *Le catacombe romane*, Roma 1997, 23-24.)

⁸ De ROSSI, 75; L. DUCHESNE, 12.; A. AMORE, (1965), 226-227.: vjerojatno je ime pape Klementa bilo zapisano u *Depositio martyrum*, te prepisivač prepisuje krivo ime iz ovog dokumenta i iz Jeronimova martirologija koji 23. studenog spominje *dies natalis* pape Klementa.

Semproniani, Claudii, Nocostrati in comitatum. Međutim, taj tekst nosi u sebi određene povijesne, hagiografske i metodološke probleme. Nastojalo ga se ispraviti, kako bi se dobio ispravan datum (*VI idus novembris*), obrazložiti javljanje imena Klement (koje se nalazi umjesto *Castorio*) i izostanak imena *Simplicio*⁹ te ubicirati mjesto označeno terminom *in comitatum* kako bi se dobili stvarni podaci koji se nalaze u tekstu legende.

Passio Sebastiani iz V. st. upotrebljava imena četvorice kamenorezaca iz *Passio ss. Quattuor Coronatorum* i pridaje im rodbinske odnose.¹⁰ *Sacramentarium Leonianum*¹¹ donosi bez točnog datuma, ali u mjesecu studenom, prvi puta naziv *Četvorice Okrunjenih: in natale sanctorum Quattuor Coronatorum*. Spominje posvetu crkve na brežuljku Celiju u čast toj skupini mučenika, iako se njihova imena ne navode.¹² Isti tekst donosi i *Sacramentarium Gregorianum*,¹³ samo što navodi točan datum slavljenja mučeničke skupine, *VI idus novembris*.

U pismu pape Grgura I (540-604) spominje se rimska sinoda iz 595. koju potpisuju prezbiteri gradskih *titulusa*. Jedan od njih je i *Fortunatus presbyter tituli sanctorum Quattuor Coronatorum*.¹⁴ I *Martyrologium Hieronymianum*¹⁵ u sva tri kodeksa donosi spomen četvorice Panonaca iz legende, izostavljajući Simplicija, te smještajući njihov kult na Celij. (*Codex Bernensis: VI ID NOVEMB ROMAE Adcelio Monte. Simp(ro)niani. Claudii. Castoris. Nicostrati. Codex Epternacensis: VI id romant simfroniani claudi nicostrati*

⁹ A. AMORE (1965), 226.; A. AMORE, v.s. *Quattro Coronati, santi, martiri*, Bibliotheca Sanctorum X (1968) col. 1276-1304, 1285.; G. B. De Rossi, 75. O pojedinim spomenutim problemima bit će govora u daljnjem tekstu.

¹⁰ *Passio Sebastiani*, AA.SS. Ian. II, 621; J. GUYON, *Les Quatre Cuoronnés*, MEFRA Antiquité 87 (1975), 1, 505-561, 509.

¹¹ *Sacramentarium Leonianum* sastavljen je oko 560. i najstariji je zapis titula *Quattuor Coronati* koji postoji.

¹² A. AMORE (1965), 183; J. GUYON, 509. *Vere dignum: celebrantes sanctorum natalicia patronorum: Sacramentarium Leonianum* (ed. L.-C. MOHLBERG) *Sacramentarium veronense*, Reg. Eccl. Documenta, Series maior, Fontes I, 1956, 147.

¹³ *Sacramentarium Gregorianum* (ed. L.-C. MOHLBERG) *Die älteste erreichbare Gestalt des Liber Sacramentorum anni circuli der römischen Kirsche (Cod. Pad. D 47, fol. 11^v-100^r)*, Münster in Westfalia, 1927., 59.

¹⁴ *Gregorii I Registri*, MGH, Epist., I, 366-367.;na rimskoj sinodi iz 499. spominje se prezbiter istog *titulusa* ali pod nazivom *titulus Aemilianae*. P. TESTINI, 156-158, 603-606; J. GUYON, 509, 560.

¹⁵ AA.SS. Nov II/1: *Martyrologium Hieronymianum* 1894, 140-141. Svi se slažu da je redakcija Jeronimovog martirologija nastala u sjevernoj Italiji polovinom V. st., aktualni tekst je galijska redakcija s kraja VI. st., dok tekst koji danas posjedujemo nije stariji od VIII. st. Budući da su titulari crkve na Celiju, *Quattuor Coronati*, poznati u dokumentima tek s kraja VI. st., tekst Jeronimovog martirologija o ovim mučenicima ne može biti raniji od VII. st. (A. AMORE (1965), 189, A. AMORE (1968), col.1281, J. GUYON, 510.)

et castoris. Codex Wissanburgensis: UI ID NOU Romae Nat scoru synfromi claudi castori nicostrati.) *Sacramentarium Gelasianum* iz VII st. u liturgijskom kalendaru za rimske crkve bilježi na *VI id. Novembris* misu u čast *Četvorice Okrunjenih* te navodi: *in natale sanctorum quattuor coronatorum Costiani Claudi Castoris Simproniani*.¹⁶ Isti sakramentar, ali iz VIII. stoljeća, donosi: *in natale sanctorum quattuor coronatorum*, dok u molitvi nabraja imena Panonaca koja se nalaze i u tekstu legende: Klaudije, Nikostrat, Simpronije, Kastorije i Simplicije.¹⁷

U biografiji pape Honorija I (625-638) stoji: *Papa Honorius fecit basilicam beatorum martyrum Quattuor Coronatorum quem et dedicavit*.¹⁸ Papa Hadrijan I (772-795) obnavlja krov iste crkve, ali *Liber Pontificalis*¹⁹ niti u ovoj biografiji ne spominje pojedinačna imena mučenika već samo titulare crkve na Celiju. Dok u biografiji pape Lava IV (847-855) postoji spomen obnove crkve i prijenosa tijela mučenika u baziliku u kojoj dotada nisu bila pohranjena, ne navodi se odakle su tijela donesena: *cum Claudio, Nicostrato, Simproniano atque Castorio et Simplicio, necnon Severo, Severiano, Carporo et Victorino, IIII fratribus, veruntamen Marius, Audifax et Abbacuc... pariter sub sacro altare recondens locavit*.²⁰ Posljednji od izvora što spominju ovu mučeničku skupinu su itinerari nastali sredinom VII. stoljeća. *Notitia ecclesiarum urbis Romae* i *Itinerarium Malmesburiense* navode mjesto grobova *Četvorice Okrunjenih* na Via Labicana u Rimu, u blizini Jelenina mauzoleja na groblju *ad duas lauros*.²¹ Istodobno, *De locis sanctis martyrum* navodi: *Iuxta viam vero Lavicanam (...) sancti isti dormiunt (...) Quatuor Coronati id est Claudius, Nicostratus, Simpronianus, Castorius ... Simplicius*.

¹⁶ *Sacramentarium gelasianum* (ed. L.-C. MOHLBERG) *Liber sacramentorum romanae aecclesiae ordinis anni circuli*, *Rer. Eccles. Documenta, Series maior, Fontes, IV*, 1960., 162. Problem imena *Costiani* u ovom tekstu riješen je od brojnih autora na isti način, kao pogreška kopista koji umjesto *Nicostrati* greškom piše *Costiani*. (G.B. De ROSSI, 85; A.AMORE, (1965)191, J.GUYON, 512)

¹⁷ *Das fränkische Sacramentarium Gelasianum in alamannischer Überlieferung* (ed. L.-C. MOHLBERG) *Münster in W.*, 1939., 200-210; H. LIETZMANN, *Das Sacramentarium Gregorianum*, *Münster in W.*, 1921., 98. (u: A. AMORE, 192; J. GUYON, 513.)

¹⁸ *Liber Pontificalis*, ed. L. DUCHESNE, I, 324.

¹⁹ *Liber Pontificalis*, ed. L. DUCHESNE, I, 512.

²⁰ *Liber Pontificalis*, ed. L. DUCHESNE, II, 115-116. Iz teksta biografije se vidi razlika između titulara crkve *Quattuor Coronati* i panonskih mučenika (De ROSSI, 82; L. DUCHESNE, *Le Culte romain des Quatre-Couronnés (Santi Quattro)*, *Mélanges d'Archéologie et d'Historie* 31 (1911), 231-246, 239, n. 2; A. AMORE (1965), 192-193; J. GUYON, 514.)

²¹ G. B. De ROSSI, *Roma sotterranea*, I, 1864.; A. AMORE, (1965), 184; J. GUYON, 513.

Legenda

Passio ss. Quattuor Coronatorum opisuje stradanje petorice panonskih kipara u kamenolomu u Panoniji za vrijeme vladavine cara Dioklecijana. Mučeni su nakon što su se oglušili na carevu naredbu i odbili izraditi kip boga Eskulapija. Naime, u tekstu se ne spominje mjesto ili grad u čijoj bi se blizini mogao nalaziti kamenolom, ali se navode topografski podaci na osnovi kojih se nastojala odrediti njegova lokacija. Tek u §21 spominje se Dioklecijanovo napuštanje grada Sirmija (*Sirmium*, danas Sremska Mitrovica) i odlazak u Rim.

a) Lokalitet

Uz proučavanje izvornih geografskih termina koji se nalaze u legendi, arheološkom se verifikacijom nastojalo precizirati lokalitet kamenoloma opisanog u tekstu. Tri su osnovne teorije o lokalitetu, iako prevladava općenito mišljenje da se događaj odvio u blizini Sirmija na Fruškoj gori.²² Legenda, naime, spominje klesare Panonce koji izrađuju skulpture za Dioklecijanovu palaču pa se stoga pretpostavilo da se radi o njegovoj palači u Splitu i kamenolomu na Fruškoj gori odakle bi blokovi kamena i već završeni uradci bili transportirani u palaču.

Autor legende navodi zemljopisno područje u kojem se odvija radnja: *Tempore quo Diocletianus perrexit Pannoniis ad metalla diversa; ...in partis Pannonie...* U tekstu se spominju i dva lokaliteta događanja: Debeli brijeg na kojem Dioklecijan gradi hram Suncu (*in partis Pannonie praecepit aedificare templum in loco qui appellatur ad montem pinguem*); i Plameni brijeg (*...ad montem porphyreticum qui dicitur igneus*). Budući da je na području Fruške gore pronađeno nekoliko napuštenih starih (vjerojatno rimskih) kamenoloma, smatra se da bi se radnja legende odvijala u jednom od njih. Osim toga, Fruška se gora kod antičkih pisaca spominje kao 'Αλμάν ὄρος (kod Diona Kasija), odnosno kao *alma mons* (Eutropije i Vopisko pišu o događajima na njoj).²³ Tako bi termin iz teksta legende kojim se označava kamenolom, *mons pinguis*, bio isto što i termin *alma mons* iz antičkih djela koja opisuju brijeg nedaleko Sirmija, a oba bi označavala *debelu, plodnu goru*.²⁴ Smatra se da su

²² G. B. De ROSSI, 60; J. ZEILLER, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris 1918, 95-96; H. DELEHAYE, *Les passions des martyres et les genres littéraires*, Bruxelles 1921, 341-342; P. MIJOVIĆ, *Sirmijski skulptori i kamenoresci – Quattuor coronati*, *Starinar* XVII (1966), 53-60, smatra da su se događaji opisani u legendi odvijali na Fruškoj gori. A. AMORE (1965), 205-206.

²³ DIO CASSIUS, *Historia romana*, LV, 30; EUTROPIUS, *Breviarium*, IX, 11; FLAVIUS VOPISCUS, *Vita Probi*, 18, 8.

²⁴ ZEILLER, 96; P. MIJOVIĆ, 56; N. VULIĆ, *Fruškogorski mučenici*, Glasnik Istorijskog društva u Novom Sadu IV/3 (1931), 359-373, 368.

se kamenolomi nalazili južno od Petrovaradina i Sremskih Karlovaca te sjeverno od Mitrovice.²⁵ Stoga je predloženo nekoliko lokacija mogućih kamenoloma na Fruškoj gori: Sot i Ljuba, mjesta gdje se još početkom XX. st. vadio kamen,²⁶ a kao mogući kamenolom navodi se i brdo Kipovno gdje se vadio kamen crvenog sjaja, tako da bi ovo mjesto moglo biti *mons igneus*, gdje bi Kipovno dolazilo od riječi „kip“.²⁷ Uvala koja se nalazi na tom mjestu mogla je nastati vađenjem kamena u antici. Poteškoća je što nigdje na području Fruške gore, pa ni antičke Panonije niti Mezije, nema porfira,²⁸ kao ni drugih vrsta mramora koje se spominju u legendi: *ex metallo porfirítico*, *ex metallo proconissio* i *ex lapide taso*. Nedaleko Kipovna nalazi se mjesto Andrijevo gdje se vide ostaci zidina koji se smatraju sanktuarijem posvećenim *Četvorici Okrunjenih*.²⁹ Kao mjesto mogućeg kamenoloma navodi se i Crveni Čot, Beočin i Gradac.³⁰ Nedaleko Gradca nalaze se ostaci zidina za koje se smatralo da su ostaci Dioklecijanova hrama Suncu na *mons pinguis*, ali je dokazano da je to srednjovjekovna građevina.³¹ Toma Arhidakon u svojoj *Historia salonitana* spominje vidljive ostatke Dioklecijanove građevine od porfira negdje u Panoniji na granici Rutenije.³² Stoga se nastojalo identificirati ostatke građevina vidljivih u 13. st. s Dioklecijanovim hramom iz legende.³³

Tijekom arheoloških iskapanja carske palače u Sremskoj Mitrovici 1960. pronađen je fragmentirani stup od crvenog mramora, „visokog stupnja tvrdo-

²⁵ P. KARLIĆ, *Passio Sanctorum Quattuor Coronatorum*, Zadar 1904, 17.

²⁶ F. BULIĆ, *Proviene qualche cosa nel Palazzo di Diocleziano a Spalato, per es. qualche colonna, qualche pezzo architettonico od ornamentale, qualche statua, dalle lapidicine di Sirmium (Fruška Gora nella Slavonia)?*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* XXXI (1908), 111-127; 120-123; P. KARLIĆ, 18.

²⁷ F. BULIĆ, 122; P. MIJOVIĆ, 56. Riječ „kipovno“ mađarskog je podrijetla, N. VULIĆ (1931), 368.

²⁸ D. SIMONYI, 178 i n. 20; M. TOMOVIĆ, *The Passio Sanctorum IV Coronatorum and the Fruška Gora hypothesis in the light of archaeological evidence*, *Situla* 36 (1997), 229-239, 231 i n. 12.

²⁹ N. VULIĆ, *Quelques observations sur la Passio Sanctorum Quattuor Coronatorum*, *Rivista di archeologia cristiana* XI (1934), 156-159; P. MIJOVIĆ, 56. *Mjesto gdje su četiri okrunjena mučenika radila u kamenolomu*, *Glasnik Biskupije Bosanske i Srijemske*, ann. XV, XXIII (31.10.1887.), 244-245

³⁰ N. VULIĆ (1931), 367; N. VULIĆ (1934), 156-157.

³¹ N. VULIĆ (1934), 157.

³² *...in Pannoniae partibus in confinio Rutheniae*: TOMA ARHIDAKON, *Thomae Arhidacconi. Historia salonitana: Historia salonitana atque spalatinorum pontificium*, Split 2003, 14.

³³ H. DELEHAYE (*AA. SS.* Nov III, 1910), 761; A. AMORE (1965), 206; V. LALOŠEVIĆ, 62.

će i intenzivnog sjaja“,³⁴ te se pretpostavilo da se ova vrsta mramora vadila na rimskom kamneolomu Fruške gore u Glavici. Svjedočanstvo da se u okolicu Sirmija nalazio kamenolom jest i jedan epigrafski natpis s otoka Brača koji svjedoči o vojniku nadgledniku u kamenolomu u Sirmiju koji je premješten u kamenolom na Braču.³⁵ U legendi se ne navodi mjesto pogubljenja panonskih klesara. Rijeka u koju su bili bačeni u olovnim sanducima mogla bi biti Sava³⁶ ili Dunav,³⁷ ako se kamenolom nalazio u njihovoj blizini.

Druga teorija kao mjesto događanja navodi kamenolom na brdu Gereszed istočno od *Sopianae* (Pécs) i *Lugio* (Dunaszecső) u južnoj Valeriji, u Mađarskoj.³⁸ Na području antičke Panonije u transdunavskoj regiji nalazili su se kamenolomi gdje se vadio kamen koji se spominje i u tekstu legende, taski i prokoneški. Tim imenima nije se nazivao samo originalni mramor koji se vadio na specifičnim lokalitetima po kojima je dobio i ime. Antički pisci istim imenom nazivaju i sličnu vrstu kamena (sličnu po boji, ali ne po kvaliteti i mineralnom sastavu) pronađenu u drugim krajevima Carstva. Simonyi i Mijović citiraju Plinija koji navodi različita imena za istu vrstu stijene. Smatraju da u legendi termin „porfir“ označava samo vrstu crvenog kamena, a ne mramor porfir kao takav.³⁹ Prema tome, moguća bi lokacija za kamenolom iz legende bilo gorje između mjesta *Lugio* i *Sopianae*. Poznato je da Dioklecijan u vrijeme boravka u Sirmiju boravi i u Lugiju u listopadu 293.⁴⁰ U srednjem vijeku današnji Pečuh poznat je pod nazivom *Quinque Ecclesiae*, dok je za vrijeme Karolinga to mjesto bilo poznato pod toponimom *Ad V basilicas*. Simonyi smatra da se toponim ne odnosi na pet bazilika/crkava, već na pet kipara mučenika koji bi bili sahranjeni na tamošnjem starovjekovnom groblju, a kojima je na tom mjestu bila izgrađena bazilika. Ime mjesta se s vremenom promijenilo od *ad quinque (sanctorum / martirum) basilicam* u *Quinque basilicae/ecclesiae*.⁴¹

³⁴ P. MIJOVIĆ, 58.

³⁵ CIL III 10107: H. DELEHAYE (*AA.SS. Nov III*, 1910), 748-784, 767.; V. LALOŠEVIĆ, 61.

³⁶ R. BRATOŽ, *Dioklecijanovo preganjanje kristianov v provincah srednjega Podnavja in zahodnega Balkana*, Mednarodni znanstveni simpozij 1700 obletnici smrti sv. Viktorina Ptujkega, Ptuj 2003, 29-98, 52.

³⁷ P. KARLIĆ, 22.

³⁸ D. SIMONYI, 180-182; J. GUYON, 528; V. LALOŠEVIĆ, 64.

³⁹ PLINIUS, *Historia naturalis*, 36, 63, 157; P. MIJOVIĆ, 57, želi dokazati da se kamenolom opisan u legendi nalazi na Fruškoj gori, dok D. SIMONYI, 175-176, 179-180, istim argumentom dokazuje postojanje ovog kamenoloma na području Mađarske.

⁴⁰ D. SIMONYI, 182.

⁴¹ D. SIMONYI, 182-184; podataka o postojanju lokalne tradicije vezane uz kult mučenika petorice klesara nema. GUYON, 528.

Posljednja teorija o identifikaciji kamenoloma iz pasije spominje kamenolom u Gebel Dokhanu u Egiptu sjeveroistočno od Tebe. Toponim koji se spominje i u pasiji, *Mons igneus* ili *Mons porphyrites*, drugi je naziv za Gebel Dokhan.⁴² Taj egipatski kamenolom jedini je poznati starovjekovni kamenolom u kojemu se vadio porfir za potrebe carstva i kao takav jedini se spominje u antičkim izvorima.⁴³ Arheološka istraživanja na ovom području utvrdila su postojanje kamenoloma, *stata*, manjih naseobina za boravak radnika, upravitelja i čuvara, te dva Izidina i Serapidin hram.⁴⁴ Petrografskom analizom utvrdilo se da kamenolomi Fruške gore i gorja Gereszed u Mađarskoj nemaju ni porfirnog niti crvenog mramora, kao ni prokoneškog niti tarskog kamena spomenutih u tekstu legende. Još je 1908. Frane Bulić utvrdio da mramorne skulpture i strukture Dioklecijanove palače u Splitu ne mogu biti ni iz jednog drugog kamenoloma osim onih s područja egipatskog Asuana.⁴⁵

b) Povijesne osobe

Događaji koje nam prenosi Porfirije opisuju vrijeme cara Dioklecijana i njegovih progona kršćana. Naime, car nije prikazan kao krvoločni progonitelj kršćana kao što je to bilo uobičajeno u drugim pasijama i legendama mučenika toga vremena.⁴⁶ Dioklecijana autor legende opisuje kao čovjeka koji je opsjednut gradnjom i koji obilazi kamenolome kako bi nadgledao dovršenje skulptura i struktura koje je naručio za svoju palaču. Prema povijesnim izvorima,⁴⁷ Dioklecijan je bio u Panoniji i u posjetu Sirmiju od rujna 293. do kolovoza 294., kada je posjetio i *Lugio* u današnjoj Mađarskoj.⁴⁸ Radnja legende odvija se za vrijeme progona, a kao što je poznato Dioklecijan svoj prvi edikt o progonima objavljuje u veljači 303. Pretpostavilo se da bi Dioklecijan mogao posjetiti ove dijelove Carstva još i nešto kasnije, možda nakon abdikacije 305. kao *Augustus senior*⁴⁹ koji završava gradnju palače u Splitu i obilazi kamenolom

⁴² M. TOMOVIĆ, 235 i n. 29; P. ROMEO - M. DE BIASIO, *Le cave di porfido imperiale del complesso del Gebel Dukhan (Porphyrites mons)*, *Annali* (2006), 101-122,106.

⁴³ P. ROMEO - M. DE BIASIO, 108.

⁴⁴ P. ROMEO - M. DE BIASIO, 113-116.

⁴⁵ F. BULIĆ, 111-127; F. BULIĆ – LJ. KARAMAN, *Palača cara Dioklecijana u Splitu*, Zagreb 1927.

⁴⁶ P. KARLIĆ, 20; H. DELEHAYE, *Le culte des Quatre Couronnés à Rome*, *Analecta Bollandiniana*, XXXII (1913), 63-71, 67; J. ZELLER, 93; H. DELEHAYE (1921), 329-331, 340-341.; D. SIMONYI, 167; A. AMORE, (1965), 205, 213-214; V. LALOŠEVIĆ, 61.

⁴⁷ LAKTANCIJE, *De mortibus persecutorum* VII; EUZEBIJE, *Historia ecclesiastica* VIII, 1.

⁴⁸ G. B. De ROSSI, 60; D. SIMONYI, 182.

⁴⁹ G. B. De ROSSI, 62.

lome kako bi nadgledao završne radove. Iako nije više vladao Carstvom, ta mu je titula omogućavala još neke odluke, kao i osudu kršćana (klesara) na smrtnu kaznu. Nakon nekog vremena (11 mjeseci) Dioklecijan napušta Sirmij i odlazi u Rim. Budući da to njegovo putovanje u Rim nije zabilježeno u izvorima, De Rossi smatra da je autor upotrijebio ime Dioklecijana kao najpoznatijeg protagonistu, iako se uistinu radilo o caru Galeriju i njegovu pokušaju osvajanja Rima 307. i preuzimanja vlasti od Maksencija.⁵⁰ Neki autori smatraju da se dodatkom koji govori o Dioklecijanovu odlasku iz Sirmija želi povezati priča o Nikomedu i njegovu pronalasku olovnih sanduka i sahrani tijela klesara s novim dijelom o stradanju rimskih kornikularija.⁵¹

U legendi se spominje biskup Antiohije Kiril (*Quirillum*) koji je kao kršćanin osuđen *ad metalla*. U kamenolomu je proboravio tri godine, gdje nakon saznanja o smrti petorice klesara i sam umire. Kiril je pokrstio Simplicija, obraćenika na kršćanstvo, ujedino i posljednjeg (petog) klesara koji se spominje u tekstu. Antiohijski biskup je povijesna osoba i o njemu saznajemo više od Euzebija Cezarejskog. Naime, poznato je da je Kiril bio biskup Antiohije od 281. do 303. te ga iste godine nasljeđuje novi biskup Tiran.⁵² Delehaye smatra da se mučeništvo kipara dogodilo oko 306. pa tako i smrt Kirila koji bi kaznu u kamenolomu služio od 303.⁵³ No, nije moguće da za vrijeme Kirilova osuđenništva *ad metalla* njegovo mjesto zauzme neki drugi, novi biskup. Biskupsko se mjesto popunjava tek nakon smrti prethodnog biskupa. U ovom slučaju moglo bi se raditi o Kirilovu svrgavanju s biskupske stolice ili o njegovoj ostavci, ali ni jedno niti drugo nema potvrdu u izvorima, kao ni to da je isti biskup bio osuđen na rad u kamenolomu.⁵⁴

Papa Miltijad⁵⁵ (310/311-314) još je jedna u nizu povijesnih osoba koja se nalazi u ovoj legendi. U njenom dodatku, u dijelu „rimske pasije“, opisuje se kako papa pronalazi tijela anonimnih rimskih kornikularija, pokapa ih u groblju na Via Labicana u Rimu te određuje njihovo zajedničko štovanje s panonskim klesarima. Slijedeći podatke koji se nalaze u pasiji, rimski kornikulari bili bi mučeni oko 307. ili 308., u vremenu kada papa nije bio Miltijad već Euzebije (309). Možda se radilo o svećeniku (đakonu) Miltijadu, bu-

⁵⁰ G. B. De ROSSI, 72; *Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie* (ac. H. MARROU) t. XIV, 2, Paris 1948.; v. s. *Quatre-Couronnés*: (H.Leclercq)

⁵¹ A. AMORE (1965), 221.

⁵² EUZEBIJE, *Historia ecclesiastica* VII, 32; *Chronica* 184-189.

⁵³ H. DELEHAYE, *AA.SS. Nov III*, 759-760; A. AMORE (1965), 198.

⁵⁴ A. AMORE (1965), 198-199, n.6.

⁵⁵ G. B. De ROSSI, 67-68: drugi dio pasije u *Codex florentinus bibliothecae Laurentiniana* XII/XIII. st. ne navodi ime pape Miltijada već pape Kaja (283-296), čije bi se vrijeme pontifikata podudaralo s vremenom mučenika Sebastijana, te bi se na taj način mogao povezati zajednički napor u sahranjivanju kornikulara.

dućem papi kojeg autor navodi kao rimskog biskupa i prije njegovog pontifikata.⁵⁶

Posljednja u nizu poznatih osoba koje se nalaze u tekstu jest sv. Sebastijan, mučen za Dioklecijana u Rimu 288., koji pomaže papi Miltijadu dostojno pokopati kršćanske vojnike. U već spomenutoj *Passio Sebastiani* iz V. st. nalaze se četiri mučenika, Sebastijanova sudruga, kojima autor daje imena panonskih klesara preuzimajući ih iz starije legende o *Četvorici Ovjenčanih*, pridajući im rodbinske odnose dok događaje smješta na more.

c) Kult mučenika

Kult panonskih klesara u Rimu je dosta neodređen i nepoznat, iako autor pasije na samom njenom kraju želi razriješiti taj problem naglašavajući spajanje dvaju kultova u jedan prema odluci pape Miltijada.

Najstariji izvor koji spominje kult ovih mučenika, iz prve polovine IV. st., jest *Depositio martyrum*. Kao što je već spomenuto, u tom se tekstu, ali na *V idus novembris*, spominju imena četvorice od petorice panonskih klesara, gdje je jedno ime promijenjeno u *Clementis*, a kult je smješten na lokalitetu označenom izrazom *in comitatum*. Budući da se radi o rimskom dokumentu, lokalitet *in comitatum* odgovarao bi carskom posjedu u Rimu na cesti Labikani gdje je bio poznat kult ovih mučenika.⁵⁷ Druga je teorija da se *in comitatum* odnosi na jednu od carskih prijestolnica, odnosno da se odnosi na carsku rezidenciju u Sirmiju gdje su se štovale relikvije mučenika.⁵⁸ Na trećoj milji ceste Labikane (*in via Labicana, miliario ad urbe tertio*), mjesto je pokopa rimskih kornikularija, koje spominje legenda *cum sanctis aliis in arenario*.⁵⁹ Budući da su bili anonimni, a mučeni su dana *VI idus novembris*,

⁵⁶ Ova hipoteza je moguća, međutim, ovo je neuobičajena praksa pisaca koja se može pronaći u lošijim verzijama ovakve literarne vrste: G. B. DE ROSSI, 73.

⁵⁷ Poznato je da se u istom dokumentu za mučenike koji nisu iz Rima (što je rijetkost ovog izvora) navodi mjesto njihovog podrijetla. Stoga bi bilo očekivano da se uz *in comitatum* naveo ili grad ili provincija u kojoj je ubiciran lokalitet. A. AMORE (1965), 207-208, 231-234; G. B. De ROSSI, 76-79; P. TESTINI, 235-239.

⁵⁸ L. DUCHENSE, 233-234; P. F. de' CAVALIERI, *Note Agiografiche: I Santi Quattro*, Studi e Testi 24(1912)57-66, 59; A. AMORE (1965), 228; P. MIJOVIĆ, 55.

⁵⁹ Arenarij koji se spominje u pasiji kao lokacija pokopa ovih mučenika ne odgovara dosadašnjim interpretacijama u domaćoj literaturi (D. SIMONYI, 168; P. MIJOVIĆ, 54: ovaj termin tumači kao „arena“ te bi prema njegovu mišljenju mučenici bili pokopani u krugu arene na Labikani; V. LALOŠEVIĆ, 66: pješčanik); *arenarium* je termin kojim se označava vrstu kamenoloma pod zemljom za vađenja vulkanske stijene (*tufo*) ili pucolanske zemlje. Kasniji se ti podzemni hodnici, zbog iskoristivosti prostora, koriste kao mjesta za ukope iz kojih se razvijaju katakombe. P. TESTINI, 95; M. WEBB, *The Churches and Catacombs of Early Cristian Rome. A Comprehensive Guide*, Brighton, 2001, 258.

kada i panonski klesari, samo dvije godine kasnije, *Passio ss. Quattuor Coronatorum* navodi kako papa Miltijad spaja te dvije grupe mučenika te im se zajednički kult povezuje s navedenom lokacijom na Labikani.⁶⁰

Kult panonskih klesara u Rimu zasnivao bi se prema pretpostavci na mogućem prijenosu njihovih tijela iz Panonije, koji se ne spominje niti u jednom izvoru.⁶¹ Na cesti Labikani nalazi se katakomba *ad duas lauras* poznata i kao katakomba svetih Petra i Marcelina (koja se dijelom nalazi na carskim posjedima, *in comitatum*). Jedan od duplih kubikula dobio je ime *Četvorice Okrunjenih* kao moguće mjesto njihova pokopa. Na jednom od zidova nalazi se grafit s natpisom *Sce Cle[mentis]*,⁶² stoga se pretpostavilo da se radi o prvom mučeniku spomenutom u *Depositio martyrum*, a koji bi nakon svih ispravaka odgovarao tekstu legende i kasnijoj redakciji Jeronimova martirologija. Ili bi se pak radilo o pokopu sv. Klementa u kubikulu s *Četvoricom Okrunjenih*.⁶³ Itinerarij *De locis* i srednjovjekovni Adonisov martirologij spominju upravo tu katakombu kao mjesto pokopa panonskih klesara.⁶⁴ Moguće je da su tijela (relikvije) panonskih klesara prenesena u Rim iz Panonije uslijed barbarskih provala (poznati su slučajevi sličnih prijenosa kod nekih drugih panonskih mučenika, npr. Kvirin, Anastazija, Dimitrije) i pohranjena u katakombu na Labikanskoj cesti. Biografija pape Lava IV spominje prijenos relikvija oko 850., vjerojatno s Labikanske ceste, u crkvu na Celiju.⁶⁵ Promjena titulara crkve na Celiju poznata je krajem VI. st. kada se spominje prezbiter *tituli sanctorum Quattuor Coronatorum*. Ova promjena vidljiva je u Rimu početkom VI. st. zbog prijenosa relikvija mučenika (*ex contactu*, vjerojatno *brandea*) iz katakombi u gradske crkve.⁶⁶ I *Sacra-*

⁶⁰ Rimski kornikulariji su vjerojatno sahranjeni na Labikanskoj cesti, a kasnije su im relikvije prenešene u crkvu na Celij: A. AMORE (1965), 237-239.; P. F. de' CAVALLIERI, 57-58; dok J. GUYON, 560, smatra da pokopa nije bilo budući da je ovaj dodatak pasiji izmišljen. Naime, na Labikanskoj cesti nalazi se carski posjed, *in comitatum*, koji je imao groblje za sahranu *equites singulares* (ukinutih za Konstantina Velikog), stoga je moguće da je ondje bilo i mjesto sahrane kornikularija.

⁶¹ M. TOMOVIĆ, 393; V. LALOŠEVIĆ, 64.

⁶² J. GUYON, 532-537; P. TESTINI, 238.

⁶³ Komemoracija pape Klementa se u martirologijima spominje 23. studenog; vidi n. 8.

⁶⁴ G. B. De ROSSI, 78. Neki autori smatraju (H. DELEHAYE (1913), 64, P.F. de' CAVALLIERI, 60, 64) da kult panonskih klesara u Rimu započinje na Labikanskoj cesti, a drugi (L. DUCHENSE, 241) u crkvi posvećenj njima na brežuljku Celiju.

⁶⁵ *Liber Pontificalis*, ed. L. DUCHESNE, II, 115-116. Iz teksta biografije vidi se razlika između titulara crkve *Quattuor Coronati* i panonskih mučenika. G. B. De ROSSI, 82; L. DUCHESNE (1911), 239, n. 2; A. AMORE (1965), 192-193; J. GUYON, 514.

⁶⁶ O problemu rimskog zakona (*Lex XII tabularum* i *Lex Iulia municipalis* iz 44. pr. Kr.) o zabrani sahranjivanja unutar gradskih zidina; upotrebi relikvija *ex contactu* od V. st. kako bi se njima posvetio oltar crkve; o zabrani unosa relikvija unutar zidina grada pape Grgura Velikog i upotrebi *brandea*, te o početku prijenosa tijela mučenika i svetaca u gradske crkve

mentarium Leonianum spominje 8. studenoga komemoraciju *Četvorice Okrunjenih* na Celiju, što je povezano s navedenom promjenom titulara crkve.⁶⁷ Panonski klesari i rimski kornikulariji do prijenosa tijela na Celij za Lava IV imaju dva mjesta kulta, budući da hodočasnici i dalje dolaze u katakombu na Labikansku cestu, što svjedoče itinerariji iz tog vremena.

Četvorica Okrunjenih vrlo rano postaju zaštitnici kipara i klesara te patroni različitih udruženja: skulptora, arhitekata, zidara, drvodjelaca, stolara, ljevača.⁶⁸

Datacija legende

Glavni argument za rano datiranje legende jest njezin arhaični latinski jezik i antički tehnički termini vezani uz kamenolome i tehnike obrade stijena te podrobni podaci o geografskom smještaju kamenoloma. U tekstu se nalazi i citat iz Matejevog evanđelja (Mt 10, 39) koji prethodi Jeronimovoj Vulgati. Iako je tekst pun stereotipnih mjesta, njegov nukleus datira se uglavnom pred kraj IV. st.,⁶⁹ dok nekolicina drugih autora smatra da je nastao početkom V. st.⁷⁰ Najvjerojatnije je postojala usmena predaja o stradanju panonskih klesara, možda i izvješće nekog od svjedoka koji je prisustvovao samom događaju, te je nakon određenog vremena bila zapisana. Amore, slijedeći uglednog francuskog hagiografa Tillemonta,⁷¹ smatra da je legenda

od IX. st. vidi: A. GRABAR, *Martyrium, recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien*, Paris, 1946; A. HAMMAN, *Le gesta dei Martiri*, Milano 1959; G. BOVINI, *Edifici cristiani di culto d'età costantiniana a Roma*, Bologna 1968; G. CUSCITO, *I reliquiari paleocristiani di Pola*, Atti e memorie della società Istriana di archeologia e storia Patria XX-XXI (1972-1973), 91-126; P. TESTINI, 129-140, 603-615; P. DONCEEL-VOÛTE, *Le rôle des reliquaires dans les pèlerinages*, Akten des XII internationalen Kongresses für christliche Archäologie (Bonn, 22-27 Septembre 1991), Münster, 1995, 184-205; A. FORESI, *Il culto delle reliquie tra Oriente ed Occidente: la testimonianza di papa Gregorio Magno (590-604)*, Viaggi di monaci e pellegrini, 2001. itd.

⁶⁷ A. AMORE (1965), 237-238, 240-242.; A. AMORE (1968), 1286.

⁶⁸ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (ed. A. BADURINA), Zagreb, 1979, 188-190.

⁶⁹ G. B. De ROSSI, 46; P. KARLIĆ, 19-20; J. ZEILLER, 89.94-95; *AA.SS.* Nov. III, 759; H. DELEHAYE (1913), 68; D. SIMONYI, 172-173; M. JARAK, 29.: *Simulacrum Solis cum quadriga, Asclepium simulacrum, capitella columnarum* (izraz koji se nalazi i na epigrafskom natpisu pronađenom na Braču, *Corpus Inscriptionum Latinarum*; CIL III, 10107), *columnae cum capita faliata, concae cum sigilis et herbacantis...*

⁷⁰ P. F. de' CAVALIERI, 59; L. DUCHENSE (1911), 237. Suzdržani su kada je riječ o autentičnosti pasije, smatraju da je nastala u okolici *Sirmiuma* pred kraj IV. i početkom V. st. N. VULIĆ, 372; P. MIJOVIĆ, 54.

⁷¹ D. SIMONYI, 172, spominje Tillemontovo mišljenje. A. AMORE (1965), 209-210, 213.240; A. AMORE (1968), 1282.

samo izmišljeni roman bez povijesne vrijednosti, čiji je autor klerik iz celijevske bazilike koji je nastojao opravdati postojanje kulta *Četvorice Okrunjenih* u istoj crkvi, napisan pred kraj VI. st.

Nekoliko je različitih tumačenja spajanja dvije grupe, pa tako i dva kulta mučenika u jedan, pri čemu je došlo i do povezivanja dvaju tekstova u jednu jedinstvenu legendu, *Passio ss. Quattuor Coronatorum*. Najvjerojatnije je u Rimu (na Labikanskoj cesti) postojao kult četvorice kornikulara i, kako navodi autor teksta, njihova su imena nepoznata. Mučeni su i ubijeni dvije godine nakon panonskih klesara na isti dan i zbog nepoštovanja boga Asklepija. Tekst bilježi da nakon svoga povratka iz Sirmija u Rim Dioklecijan traži podizanje hrama s kipom Asklepija u Trajanovim termama⁷² i prinos žrtava istome bogu njegovih vojnika. Budući da četvorica kornikularija to odbijaju, bivaju nasmrtno išibani i njihova mrtva tijela bačena psima. Upravo zbog nepoštivanja istoga boga te sličnosti u imenima (dodanim u kasnijim izvorima), ta dva različita kulta mučenika stapaju se u jedan, vjerojatno krajem VI. stoljeća.⁷³ De' Cavalieri smatra da se dva različita kulta spajaju u jedan za pape Miltijada, kao što je navedeno u samoj legendi.⁷⁴ De Rossi je, pak, mišljenja, da je kratka bilješka o kornikularijima dodana prije VIII. stoljeća, ali je nije dodao Porfirije, već neki drugi autor.⁷⁵

Jedna od spornih figura u legendi jest lik Simplicija, obraćenog klesara kojega u panonskom kamenolomu krsti Kiril Antiohijski. Jedni smatraju da je u legendu naknadno dodan peti klesar. Drugi preciznije objašnjavaju dodavanje Simplicija u tekst te ga smatraju lokalnim svecem koji se štovao na istom teritoriju i koji kasnije biva pridodan grupi klesara.⁷⁶ Simonyi smatra da je Simplicijev lik dodan u kasnijim redakcijama teksta, počevši od X. stoljeća. Istodobno ga Delehaye smatra integralnim dijelom grupe panonskih klesara.⁷⁷

Nastojalo se utvrditi po kojoj je grupi mučenika, klesara ili kornikularija, Pasija i sama crkava na Celiju dobila naslov. U prvim kodeksima legenda ne nosi naslov *Quattuor Coronati*, već jednostavno započinje s imenima panonskih mučenika izostavljajući Simplicija. Prvi put naziv *Četvorice Okrunjenih* s navedena četiri imena panonskih klesara nalazi se u *Sacra-*

⁷² Ovaj hram u Trajanovim termama poznat je samo iz *Passio ss. Quattuor Coronatorum*: G. B. De ROSSI, 59.

⁷³ P. F. de' CAVALIERI, 57; D. SIMONYI, 168-170; A. AMORE (1965)196, 221, 240-242.

⁷⁴ P. F. de' CAVALIERI, 66.

⁷⁵ G. B. De ROSSI, 71: budući da se imena kornikularija ne spominju u najstarijem poznatom pariškom kodeksu.

⁷⁶ V. LALOŠEVIĆ, 62; P. F. de' CAVALIERI, 57.65-66.

⁷⁷ D. SIMONYI, 171 i H. DELEHAYE (1913), 64; *AA.SS.* Nov. III, 751.

mentarium Gelasianum, u redakciji iz VII. st.⁷⁸ To bi značilo da su se panonski mučenici identificirali s rimskim kornikularijima u dokumentima iz VII.-VIII. stoljeća. Rimski kornikulariji, kojima su imena nepoznata (možda je bilo nepotrebno zapisati njihova imena ako su bila općepoznata u samom gradu), bili su poznati kao *Quattuor Coronati*.⁷⁹ U VI. stoljeću, najvjerojatnije zbog neposredne opasnosti koja je prijetila mjestu njihova kulta na Labikanskoj cesti⁸⁰ i sama crkva na brežuljku Celiju, od prije poznata kao *titulus Aemilianae*, mijenja naziv prema rimskim kornikularijima (*titulus Quattuor coronatorum*). Prijenosom relikvija dviju mučeničkih skupina za pape Leona IV u IX. st. u crkvu na Celiju⁸¹ dolazi do stapanja kulta tih skupina, nakon čega panonski klesari postaju poznati pod nazivom *Quattuor Coronati*.

Datacija mučeničke smrti obje skupine mučenika, povezanih u ovoj pasiji u jedinstvenu grupu kršćanskih stradalnika pod Dioklecijanom, varira ovisno o povijesnoj verifikaciji osoba spomenutih u tekstu. Za mučeništvo panonskih klesara predlažu se datacije u rasponu od 294., kada Dioklecijan boravi u Panoniji, 303., kada isti car objavljuje edikte o progonu kršćana, te do 306., nakon careva odstupanja s vlasti, ali i nemogućnosti Kirilova biskupovanja u Antiohiji.⁸² Na drugoj bi strani četvorica kornikularija bila osuđena na smrt dvije godine poslije pogibije panonskih klesara.⁸³

Umjesto zaključka

Passio ss. Quattuor Coronatorum jest legenda čiji se najraniji sačuvani tekst nalazi u pariškom kodeksu iz VIII. stoljeća. Pod naslovom *Četvorica Okrunjenih* nepoznati redaktor spaja dvije skupine različitih mučenika u jednu cjelinu. Tim imenom nazivaju se u Rimu četvorica poimence nepoznatih rimskih kornikularija, vjerojatno stradalih u vrijeme Dioklecijana. Budući

⁷⁸ D. SIMONYI, 170.

⁷⁹ G. B. De ROSSI, 83; P. F. de' CAVALIERI, 65; A. AMORE (1965), 181, 189-194.

⁸⁰ U VI. st. brojne su pljačkaške provale u grad Rim, te se kult svetaca i mučenika koji se razvijao izvan gradskih zidina seli u gradske titularne crkve. J. GUYON, 560; P. TESTINI, 603-615; G. GERACI - A. MARCONE, *Storia romana*, Firenze 2004, 263, 268-281; P. F. RIZZO, 171-177.

⁸¹ Epigrafski natpis iz IX. st. koji se nalazi u celijejskoj crkvi svjedoči o prijenosu relikvija za pape Lava IV u istu crkvu. Ne navodi se odakle papa donosi tijela mučenika, ali se razlikuju pet panonskih klesara i četiri imena rimskih kornikularija te još *quattuor fratrum* koji su moguća četvorica mučenika iz Albana sahranjena u katakombi na Via Appia: G. B. De ROSSI, 81-83; A. AMORE (1965), 238-239 n. 2.

⁸² P. KARLIĆ, 14-15; P. MIJOVIĆ, 55; J. ZEILLER, 91-93; N. VULIĆ, 366-367; A. AMORE (1965), 197; M. JARAK, 30.

⁸³ *AA. SS.* Nov III, 779.

da posljednji paragraf u legendi spominje sv. Sebastijana (a kasnije i *Passio Sebastiani* iz V. st. upotrebljava imena četvorice klesara), vojnika nastradalog u doba istog cara, moguće je da su kornikulariji pogubljeni u vrijeme kada su vojnici bili obvezni prinijeti žrtvu poganskim bogovima.⁸⁴ Pokopani su na dijelu Labikanske ceste koji se naziva *in comitatum*, jer se radi o carskom posjedu na kojem je bilo groblje carske vojske. Na dijelu tog carskog posjeda razvija se katakomba nazvana *ad duas lauras* ili svetih Marcelina i Petra. Moguće je da njihovo stradanje nije bilo zapisano već se čuvalo u usmenoj predaji, tako da je došlo do zaborava njihovih imena, ali je ostao naziv *Quattuor Coronati*. U VI. stoljeću, vjerojatno zbog opasnosti koja prijeti gradu Rimu, kult kornikularija preseljava se u crkvu na brežuljku Celiju koji u tom trenutku mijenja naziv titulara. Prenesene su i relikvije, ali samo one *ex contactu*.

Druga skupina mučenika spomenuta u istoj legendi jesu petorica panonskih klesara. Autor legende je Porfirije, koji je bio porezni pisar za zemljariju i vjerojatno je poznao tehničke termine rada i proizvodnje u kamenolomu koji se nalaze u tekstu. Prvotna legenda o Panoncima nema naslova i započinje: *Incipit passio sanctorum Simproniani, Claudii, Nicostrati, Castorarii et Simplicii*. Ti su mučenici stradali za Dioklecijana, oko 303. Najveći problem vezan za ovu skupinu mučenika jest problem ubikacije kamenoloma spomenutog u tekstu. Radi se vjerojatno o kamenolomu na području Panonije, samo što bi onda vrsta kamena koja se spominje u tekstu samo figurativno bila nazvana „crvenim porfirom“, a ne mramorom, granitom crvenkaste boje, jedinom vrstom kamena koja se vadi na tim područjima. Argumenti za smještaj kamenoloma na Fruškoj gori jesu spomen grada Sirmija i mnogobrojni mučenici s istog područja dokumentirani u martirologijima i u drugoj literaturi. Argumenti za postojanje kamenoloma u blizini *Sopianae* (Pečuh) vezani su uz malobrojna arheološka nalazišta i oskudne literarne izvore. Najveći dokaz za mogućnost postojanja kamenoloma jest vrsta granita koja se ondje vadila, a slična je onoj na Fruškoj gori, te srednjovjekovno ime za Pečuh koje glasi *Quinque Ecclesiae*.

Možda potpisani kompilator ove legende, Porfirije, zbog jezične veze svoga imena s jednom vrstom mramora, kamen u pasiji naziva „porfirom“ iako to on nije bio.

Zasigurno su tijela Panonaca početkom V. stoljeća, nakon provala Huna i Germana, bila prenesena na sigurno, u Rim, možda u katakombu na Labikansku cestu, gdje potom dolazi do spajanja dva spomenuta kulta u jedan. Tek od IX. stoljeća, kada Lav IV prenosi tijela unutar gradskih zidina, u crkvu na Celiju, dolazi do prevladavanja kulta Panonaca nad onim rimskih

⁸⁴ Naime, Dioklecijan 297. izdaje zapovijed o potrebi odavanja počasti bogovima od strane palatina (kornikularija) i ostale vojske: F. P. RIZZO, *La chiesa dei primi secoli. Lineamenti storici*, Bari 1999, 71-72.

kornikularija. Legenda biva nazvana *Passio ss. Quattuor Coronatorum* te kasniji izvori i dokumenti ne razlikuju dva kulta, već znaju za samo jedan, onaj panonskih klesara pod nazivom *Četvorica Okrunjenih*, gdje su kornikulariji usputno spomenuti u posljednjem paragrafu legende.

Taj "povijesni roman" obiluje anakronizmima, fantastičnim događajima, ali i latinskim tehničkim terminima. Legenda je vjerojatno postojala u usmenoj predaji te ju kasnije zapisuje potpisani autor Porfirije, i to pred kraj IV. ili početkom V. stoljeća, dok posljednja dva paragrafa legendi dodaje nepoznati pisac nešto kasnije. Natpis iz rimskog kalendara *Depositio martyrum* na dan 9. 11. ili *Vidus novembris* ne spominje četvoricu od pet panonskih klesara. Radilo bi se o skupini rimskih mučenika štovanih na mjestu zvanom *in comitatum*, budući da se u to vrijeme za kult Panonaca u Rimu još nije znalo.⁸⁵

BIBLIOGRAFIJA

Izvori:

- DIO CASSIUS, *Historiae romanae*, Paris 1994.
- EUTROPIUS, *Breviarium ab Urbe condita*, Milano 1933.
- EUZEBIJE, *Chronicorum libro duo*, Frankfurt a. M. 1967.
- EUZEBIJE, *Historia ecclesiastica*, Roma 1999.
- FLAVIUS VOPISCUS, *Vita Probi*, *Scriptores historiae augustae* (ed. E. HOHL), 1955-1956.
- LAKTANCIJE, *De mortibus persecutorum*, Roma 2005.
- PLINIUS, *Naturalis historiae libri XXXVII*, Lipsae 1892-1909.
- Acta Sanctorum Nov. III* (ed. H. DELEHAYE), 1910, 748-784.
- Das fränkische Sacramentarium Gelasianum in alamannischer Überlieferung* (ed. L.-C. MOHLBERG) Münster in W., 1939.
- Das Sacramentarium Gregorianum* (ed. H. LIETZMANN), Münster in W., 1921.
- Gregorii I Registri*, MGH, Epist., I, 366-367.
- Liber Pontificalis, Depositio Martyrum*, I (ed. L. DUCHESNE), 1955, 11-12.
- Sacramentarium Leonianum* (ed. L.-C. MOHLBERG) *Sacramentarium veronense*, Reg. Eccl. Documenta, Series maior, Fontes I, 1956, 147.
- Sacramentarium Gregorianum* (ed. L.-C. MOHLBERG) *Die älteste erreichbare Gestalt des Liber Sacramentorum anni circuli der römischen Kirsche (Cod. Pad. D 47, fol. 11^r-100^r)*, Münster in Westfalia, 1927., 59.
- Sacramentarium gelasianum* (ed. L.-C. MOHLBERG). *Liber sacramentorum romanae aeclesiae ordinis anni circuli*, *Ret. Eccles. Documenta, Series maior, Fontes*, IV, 1960.

⁸⁵ A. AMORE (1965), 224-234; A. AMORE (1968), 1285; J. GUYON, 530-543.

TOMA ARHIĐAKON, *Thomae Archidiaconi Historia salonitana: Historia salonitanorum atque spalatinorum pontificum*, Split 2003.

W. WATTENBACH, *Passio ss. Quattuor Coronatorum, mit archäologischen und chronologischen Bemerkung von Otto Bendorf und Max Büdinger*, Untersuchungen zur Römischen Kaisergeschichte, III, Leipzig 1870., 329-379.

Literatura:

- A. AMORE, *I Santi Quattro Coronati*, Antonianum XL (1965), 177-243.
- A. AMORE, v.s. *Quattro Coronati, santi, martiri*, Bibliotheca Sanctorum X (1968), col. 1276-1304.
- F. BISCONTI – V. FIOCCHI NICOLAI – D. MAZZOLENI, *Le catacombe cristiane di Roma*, Roma 1998.
- G. BOVINI, *Edifici cristiani di culto d'età costantiniana a Roma*, Bologna 1968.
- R. BRATOŽ, *Kršćanstvo v Ogleju in na vzhodnem vplivnem območju oglejske cerkve od začetkov do nastopa verske svobode*, Ljubljana 1986.
- R. BRATOŽ, *Dioklecijanovo preganjanje kristianov v provincah srednjega Podnavja in zahodnega Balkana*, Mednarodni znanstveni simpozij 1700 obletnici smrti sv. Viktorina Ptujškega, Ptuj 2003, 29-98.
- F. BULIĆ, *Proviene qualche cosa nel Palazzo di Diocleziano a Spalato, per es. qualche colonna, qualche pezzo architettonico od ornamentale, qualche statua, dalle lapidicine di Sirmium (Fruška Gora nella Slavonia)?*, *Bullettino di archeologia e storia dalmata* XXXI (1908), 111-127.
- G. CUSCITO, *I reliquiari paleocristiani di Pola*, *Atti e memorie della società Istriana di archeologia e storia Patria* XX-XXI (1972-1973), 91-126.
- P. F. de' CAVALIERI, *Note Agiografiche: I Santi Quattro*, *Studi e Testi* 24 (1912), 57-66.
- H. DELEHAYE, *Le culte des Quatre Couronnés à Rome*, *Analecta Bollandiniana*, XXXII (1913), 63-71.
- H. DELEHAYE, *Les passions des martyres et les genres littéraires*, Bruxelles 1921.
- H. DELEHAYE, *Les legendes hagiographiques*, Bruxelles 1927.
- G. B. De ROSSI, *Roma sotterranea*, I, 1864.
- G. B. De ROSSI, *I Santi Quattro Coronati e la loro chiesa sul Celio*, *Bullettino di archeologia cristiana* IV (1879), 45-90.
- Dictionnaire d'archéologie chrétienne et de liturgie*, (ac. H. MARROU) t. XIV, 2, Paris 1948.; v. s. *Quatre-Couronnés* (H. Leclercq)
- P. DONCEEL-VOÛTE, *Le rôle des reliquaires dans les pèlerinages*, *Akten des XII internationalen Kongresses für christliche Archäologie* (Bonn, 22-27 Septembre 1991), Münster, 1995, 184-205.
- L. DUCHESNE, *Le Culte romain des Quatre-Couronnés (Santi Quattro)*, *Mélanges d'Archéologie et d'Historie* 31 (1911), 231-246.

- Enciclopedia cattolica*, t. IV, Roma 1950.; v. s. Coronati, *Quattro santi* (C. CECHELLI)
- A. FORESI, *Il culto delle reliquie tra Oriente ed Occidente: la testimonianza di papa Gregorio Magno (590-604)*, Viaggi di monaci e pellegrini, 2001.
- G. GERACI - A. MARCONE, *Storia romana*, Firenze 2004.
- A. GRABAR, *Martyrium, recherches sur le culte des reliques et l'art chrétien*, Paris, 1946
- J. GUYON, *Les Quatre Cuoronnés*, MEFRA Antiquité 87 (1975) 1, 505-561.
- A. HAMMAN, *Le gesta dei Martiri*, Milano 1959.
- M. JARAK, *Povijest kršćanskih zajednica na tlu kontinentalne Hrvatske*, Od Nepobjedivog Sunca do Sunca Pravde, Zagreb 1995., 17-39.
- P. KARLIĆ, *Passio Sanctorum Quattuor Coronatorum*, Zadar 1904.
- V. LALOŠEVIĆ, *Problemi vezani uz mučeničku grupu Svetih Četvorice Ovjenčanih*, Radovi zavoda za Hrvatsku povijest 38 (2006), 59-72.
- Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva* (ed. A. BADURINA) Zagreb, 1979.
- P. MIJOVIĆ, *Sirmijski skulptori i kamenoresci – Quattuor coronati*, Starinar XVII (1966), 53-60.
- Mjesto gdje su četiri okrunjena mučenika radila u kamenolomu*, Glasnik Biskupije Bosanske i Srijemske, ann.XV; XXIII (31.10.1887.), 244-245.
- Ph. PERGOLA, *Le catacombe romane*, Roma 1997.
- F. P. RIZZO, *La chiesa dei primi secoli. Lineamenti storici*, Bari 1999.
- P. ROMEO - M. DE BIASIO, *Le cave di porfido imperiale del complesso del Gebel Dukhan (Porphyrites mons)*, Annali (2006), 101-122.
- D. SIMONYI, *Sull'origini del toponimo Quinque ecclesiae*, Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae, 1-2/8 (1960), 165-184.
- P. TESTINI, *Archeologia cristiana*, Bari 1980.
- M. TOMOVIĆ, *The Passio Sanctorum IV Coronatorum and the Fruška Gora hypothesis in the light of archaeological evidence*, Situla 36 (1997), 229-239.
- N. VULIĆ, *Fruškogorski mučenici*, Glasnik Istorijškog društva u Novom Sadu IV/3 (1931), 359-373.
- N. VULIĆ, *Quelques observations sur la Passio Sanctorum Quattuor Coronatorum*, Rivista di acrheologia Cristiana XI (1934), 156-159.
- M. WEBB, *The Churches and Catacombs of Early Cristian Rome. A Comprehensive Guide*, Brighton, 2001.
- J. ZEILLER, *Les origines chrétiennes dans les provinces danubiennes de l'empire romain*, Paris 1918.

Riassunto

SULLA *PASSIO* PALEOCRISTIANA DEI QUATTRO CORONATI (*PASSIO SS. QUATTUOR CORONATORUM*)

La passione dei *Quattor Coronati* è una delle leggende, relativa ai martiri panonici, che ha interessato di più la curiosità di agiografi, storici e archeologi. Alla fine del 900', gli studi del Wattenbach, che pubblicò i tre codici della *Passio ss. Quattuor Coronatorum*, destarono particolare interesse. La *passio* venne firmata da Porfirio che era *ensualis a gleba actuarius*, ossia conosceva i termini tecnici antichi del lavoro nelle cave di marmo, ed era suddivisa in due parti: la prima, più lunga, con la descrizione della vita di cinque scultori e il loro lavoro in una cava di marmo in Pannonia; la seconda, che comprende solo due capitoli, con la descrizione della condanna a morte dei quattro *cornicularii* romani (funzionari graduati con incarichi speciali nell'esercito, addetti ai tribunali od ad uffici puramente amministrativi, contraddistinti dalla decorazione militare a forma di due piccole corna che veniva fissata sulla parte anteriore dell'elmo), che si rifiutarono di offrire sacrifici al dio Esculapio. I martiri di questa *passio* sono menzionati in molte fonti, martirologi ed itinerari antichi e medievali; per cui vi è una grande confusione per l'identificazione dei personaggi (essi, infatti, vengono anche citati dall'autore della *Passio Sebastiani* del V d.C.). Fino al IX secolo, quando ci fu la traslazione dei loro corpi dal suburbio di Roma alla chiesa titolare a loro dedicata ed edificata sul Celio, il loro nome non era noto.

Varie sono le problematiche legate alla veridicità di questo testo agiografico: la *passio* non è intitolata come la passione dei Quattro Coronati, ma inizia con *Incipit passio sanctorum Simproniani, Claudii, Nicostrati, Castorii et Simplicii*. Essi vengono martirizzati durante il regno di Diocleziano nel 303 d.C. Il problema più grande è legato alla reale ubicazione della cava menzionata nel testo. L'autore descrive alcuni luoghi: *Tempore quo Diocletianus perrexit Pannoniis ad metalla diversa;...in partibus Pannonie... e ...in loco qui appellatur ad montem pinguem..., ...ad montem porphyreticum qui dicitur igneus*. Tre sono le ipotesi accolte: la più verosimile è quella che si tratti della cava situata sulla collina Fruška Gora nei pressi dell'antica città di *Sirmium*. Sono stati, infatti, trovati in questa zona, resti di cave di marmo, ma, non di porfido come la cava descritta nella leggenda. Un argomento a suo favore è il fatto che dalla città provengono martiri che sono stati perseguitati durante l'impero di Diocleziano. Un'altra ipotesi è relativa all'identificazione con una delle cave antiche situate sul colle di Gereszed, posto tra le antiche città di *Sopianae* e di *Lugio*, siti ubicati nell'odierna Ungheria, ma, anche esse sono cave di marmo e non di porfido. L'abitato antico e medievale di Pécs, situata nei pressi di queste cave, si chiamava *Quinque ecclesiae*, toponimo probabilmente derivato da quello più esteso *Ad quinque (sanctorum / martirum) basilicam*. L'ultima ipotesi è la cava imperiale di Gebel Dokhan in Egitto; ed essa è l'unica cava imperiale nota per l'estrazione del porfido. Comunque, è più semplice pensare che il porfido citato dall'autore della *passio*, non sia reale, ma sia l'unico modo, adottato da costui per citare il granito di colore rosso che si poteva estrarre nelle cave della Pannonia. Non ci sono testimonianze della traslazione dei corpi, ma probabilmente, in seguito alle invasioni barbariche, essi vengono posti al sicuro e quindi a Roma, forse anche nella zona *ad duas lauros* sulla via Labicana.

D'altra parte, il culto di questi quattro *cornicularii* è noto a Roma nella zona *ad duas lauros*, ma presto viene dimenticato. Solo con le traslazioni delle reliquie *ex contactu* e la consacrazione della basilica sul Celio in loro onore, inizia nuovamente il culto dei *Quattro Coronati*. Infatti, il *titulus Aemilianae* viene sostituito nel VI secolo con il *titulus Ss. Quattuor Coronatorum*, e commemorato l'8 novembre (*Sacramentarium Leonianum*, *Sacramentarium Gregorianum*). Dopo il IX secolo, quando papa Leone IV trasferisce i corpi dal suburbio al titolo sul Celio, il culto dei martiri pannonici prevale su quello dei *cornicularii*. La leggenda viene intitolata come la *Passio ss. Quattuor Coronatorum*, e i martiri vengono menzionati solo alla fine.

La *passio* è un romanzo storico pieno di anacronismi e di racconti fantastici, ma va valorizzata perchè è, comunque, una testimonianza, e perchè ci fornisce la terminologia specifica adottata in quel periodo. La storia dei cinque pannonici era probabilmente nota nella tradizione orale ed ad un certo momento, alla fine del IV o forse agli inizi del V secolo, viene trascritta. La *Depositio martyrum*, nel giorno del martirio (*V idus novembris*), cita solo i martiri romani venerati *in comitatum*, e non i nostri martiri pannonici, perchè ancora non erano noti a Roma.

Parole chiavi: *Quattuor Coronati* – leggenda – scultori pannonici – *cornicularii* romani – culto martiriale – *Sirmium* – *Quinque ecclesiae* – Gebel Dokhan